

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Володимир Ткаченко

●

МОНАСТИР НА ЧЕРНЕЧІЙ ГОРІ (ГЛУХІВСЬКО-ПЕТРОПАВЛІВСЬКИЙ)

Вересневого дня, коли осінь тільки займалась позолотою, прес-експедиція газети «Глухівщина» інспектувала... «один з найдовершеніших архітектурних ансамблів доби розвитку українського бароко» — Глухівсько - Петропавлівський монастир.

Зупиняємось біля вхідної брами, якій понад три століття, дослухаємось гомону віків. Він лине до нас, сучасних землян, ритмічною мелодією сучасного «болеро»... За стінами-мурами наче на сполох дзвенять дзвони, б'ють барабани, «ржуть комони»... Музика століть звучить бен-тежно-благаюче до живих: не забувайте, поважайте предків своїх, які свого часу були будівничими, — зодчими історії, культури... Не замулюйте святі джерела духовності!

На території колишнього Глухівського повіту протягом століть діяли чотири релігійні поселення. Дві Божі обителі служили притулком для віруючих жінок, які з молитвою займались ремеслами.

Наша розповідь про найстаріший у нашій місцевості Глухівсько-Петропавлівський чоловічий монастир, що розташований на високому пагорбі над річкою Клевенню, на південній околиці села Будищі. Це десь на відстані 28 км від Глухова в південному напрямку.

Згідно з переказами і легендами, це релігійне поселення виникло у першій половині 13 ст. Цю прадавню дату заснування Петропавлівського монастиря побічно підтверджують археологічні знахідки в його окрузі. Так, на північній околиці села Будищі, в урочищі Дубиліне знайдені фрагменти побутового посуду роменського типу, який датується 8—10 століттями, а також багато залишків кераміки староруського зразка, яку фахівці датують 11 — 13 ст.

Зазначені знахідки були виявлені у 1910-х рр. археологом Д. Я. Самоквасовим. Але дату заснування монастиря у 13 ст. поки що не підтверджено документально. В офіційних документах він частіше згадується з середини 17 ст. У списках «Генеральное следствие о местностях Нежинского полка», які складені у 1729 р., говориться про те, що село Будищі ще за гетьмана Б. Хмельницького входило до «диспозиции войсковой». Історик О. Лазаревський (1834—1902) зазначав, що «возникновение Будищ, связано с историей Петропавловского монастыря». Тобто в зазначеній місцевості селились люди, які працювали у Божій обителі. У 1658 р. за монастирем були закріплені два села — Холопково (Перемога) і Баничі. Дещо пізніше «на монастирском грунте» опи-

нились ще три сусідніх села: «Везонка, Ховзовка и Будище зо всіма их пожитками». Ці села були подаровані обителі у серпні 1668 р. гетьманом Правобережжя П. Дорошенком. А вже 11 вересня того ж року ігумен монастиря Інокентій Биковський одержав від государя Олексія; Михайловича грамоту на володіння зазначеними селами, тобто — на монастирську вотчину.

Як відомо, впродовж 17—18 ст. українська православна церква була великим землевласником. Петропавлівському монастирю належали всі земельні угіддя і поселення поміж річок Клевень та Есмань, починаючи від Холопкового і до В'язьонки включно.

У 1786 р. вийшов грізний імператорський указ, згідно з яким було здійснено конфіскацію (секуляризацію) земельно-майнових «лишків» у всіх церковно-монастирських общин на території України. Після значних реформ за Петропавлівським монастирем залишилось 130 десятин ріллі, кілька десятків десятин луків і сіножатей, 300 десятин лісу та два млини на р. Клевені. Відтоді селяни працювали на монастирських ланах по найму. Вони селились поблизу обителі на хуторах Петропавлівська Слобода, Нижня і Верхня Козиревка, Окоп та інших.

Петропавлівська Слобода розляглась на мальовничих схилах правого берега р. Клевені, за півверсти від підніжжя монастирського узвишся в північно-східному напрямку. Тут іноки щорічно 29 червня влаштовували Петрівський ярмарок, на який приїздили купці із Глухова, Путивля та інших міст, приходили селяни з усіх сіл Холопківської волості. Торгові люди пропонували покупцям дерев'яні і керамічні вироби, коноплеволокно, домоткані і промислові товари. Селяни постачали живність, мед, річкову рибу тощо. Грошовий обіг був значним. Для прикладу, у 1860 р. сюди на продаж було привезено товарів на суму 12.675 рублів, а реалізовано — на 2.928. Щоб потрапити на ярмарок у дощову погоду, іноки проклали від монастиря бруківку, через яри поставили мости. Для заїжджих були обладнані готелі, а для збереження їх транспорту, краму і живності — двори.

Первісно монастир Петра і Павла базувався на вершині високого пагорба — Чернечій горі, яка піднялась вище заплави майже на 40 м. Як витвір природи «на замовлення людини», узвишся виступає із масиву тутешнього материкового плато у напрямку заплави. Маючи з трьох боків стрімкі схили, Чернеча гора в сиву давнину нагадувала неприступну фортецю. Іноки тут розміщували свої головні дерев'яні будівлі і споруди. І лише у другій половині 17 ст. з'явились перші муровані споруди, які ставились по периметру вершини, корисна площа якої не перевищувала одного гектара. У кінці 17 та впродовж 18 ст. тут, на п'ятачку вершини, було побудовано три муровані культові споруди та, ймовірно, шість житлово-господарських будівель. (Збереглося приміщення насосної станції 19 століття).

З четвертого, північно-західного, боку вершина з'єднується вузьким перешийком з материковим плато. На перешийку колись діяв фортифікаційний рів з містком, за яким стояли дерев'яні ворота. У 1702—1712 рр. на цьому місці на кошти полковника Стародубського Михайла Миклашевського спорудили надбрамну Михайлівську церкву. Мурована споруда була тридільна, триверха, двоярусна, з тунельним шлюзового типу проїздом посередині. Бабінець (пізніше — дзвіниця) і центральний компартимент церкви були чотиригранні, квадратні в плані, вівтар — шестикутний. Кожна секція цього храму завершувалась двозаломним верхом. У наш час від Михайлівської церкви залишилися лише приміщення першого ярусу з арочним проїздом. У цій споруді зовні вікон не було.

Згідно з угодою від 1695 р. до монастиря прибула артіль зодчих під керівництвом майстра «каменних справ» Матвія Єфимова. Упро-

довж 1695—1697 рр. будівничі спорудили на вершині узвишшя собор Петра і Павла. Це була типова для української архітектури тридільна, триверха споруда — красень культової архітектури. Бабинець собору — чотиригранний, центральна частина — восьмигранна, вівтар — шестикутний. Вікна були розміщені у два яруси. Висота собору з хрестами сягала до 30 метрів.

Технічний нагляд за будівництвом собору вів особисто Данило Туптало (от. Дмитрій), ігумен монастиря 1694—1699 рр. Як відомо, у 1701 р. його було висвячено на архієпископа Тобольського, а у 1703 — Ростовського. У Ростові він і помер 1709 року.

Ближче до брами (відносно собору) на захід стояла трапезна, в приміщенні якої було облаштовано теплу церкву Успіння Богородиці. Цей комплекс теж побудовано на кошти полковника Миклашевського.

У 90-х роках 18 ст. тут споруджено двоповерховий корпус келій у стилі класицизму. Він дійшов до наших днів. Пізніше тут було зведено ще кілька житлово-господарських будівель і споруд.

На території монастиря було два комплекти дзвонів. У погожу ранкову днину відлуння дзвона-велета, який важив 360 пудів, можна було почути одночасно в Глухові і Путивлі.

У 1769—1772 рр. архимандритом Петропавлівського монастиря був Д. Нащинський, професор Київської академії, вчений, який познайомив Європу з творами видатного українського богослова і літератора Феофана Прокоповича (1681—1736).

Упродовж 1786—1809 рр. (згідно з іншими джерелами — 1781 — 1800 рр.) монастирем Петра і Павла керував ще один «ревнитель православия и просвещения» подвижник Мельхиседек (Значко-Яворський). Він багато зробив для розбудови обителі у 1668—1770 рр. Значко-Яворський був духовним чи священним керівником гайдамацького руху на Правобережній Україні. Його поховано у соборі.

Проминули століття. У 1921 р. монастир було закрито. У його приміщеннях поселили інвалідів. А у 1929 р. собор було знищено. Як свідчить жителька х. Петропавлівська Слобода, 84-річна О. П. Мартиненко, того року собор з невідомих причин спалахнув у надвечірніх сутінках... Це було страхітливе видовище — знамення про настання епохи тотального державного тероризму.

Та повернемося до минувшини. У середині 17 ст. іноки значно розширили територію монастирського двору за рахунок суміжних земель. Реконструйований двір став довшим на 150—200 м. Його композиційна перспектива завершувалась у північно-західному напрямку струнким елегантним монументом культово-охоронного призначення. Цебто, первісно у новому охоронному пряслі іноки побудували прості дерев'яні ворота, а дещо пізніше (у першій половині 18 ст.) на їх місці з'явилась мурована надбрамна Преображенська церква, силует якої поки що нам невідомий.

На території нового, так званого Готельного двору, іноки в різні роки побудували кілька ремісничих майстерень — деревообробну, ковальську, художню та інші.

Петропавлівський монастир мав свої релігійно-господарські філії — пустині, скити, часовні, сільськогосподарські і скотні двори, млини, олійниці, сукновальні, перевози на річках Клевені та Сейму, готельні двори в містах Глухові та Путивлі тощо. Наприклад, Миколаївська пустинь знаходилась за три версти від монастиря, на північній околиці села Будищі, де упродовж 1694—1699 рр. мав свою заміську резиденцію Данило Туптало. Окрім сільськогосподарського двору і хатинки для робітників, тут стояв скит на кілька келій і невеличка дерев'яна

церква Св. Миколая. У скиті Данило Савич завершив написання третього тому книги «Четї-Мінеї» («Житіє Святих»), У межах території цієї пустині Туптало особисто викопав криницю, яка збереглась до наших днів.

Друга, Глинська пустинь, якій було надано статус монастиря лише у 1764 році, має свою історію... 1703 року цар Петро Перший «за виняткові заслуги» нагородив гетьмана Івана Мазепу орденом Андрія Первозванного і подарував йому Крупецьку волость (Росія), в межах якої знаходилась зазначена пустинь. Того ж року Св. Синод передав усе релігійне господарство цієї волості під юрисдикцію Київського єпископату чи митрополії. Відтоді, з незначними перервами, до 1732 року Глинська пустинь була підпорядкована Петропавлівському монастирю (до того і пізніше — Путивльському Молчанському). Гетьман Мазепа особисто кілька разів інспектував Глинську пустинь і Петропавлівський монастир. Ось якою побачили пустинь інокі Глухівсько-Петропавлівського монастиря літом 1703 р. «Мазепа, видя в лесу церковь пусту с давних лет стоящу... испросил у Преосвященнейшего митрополита Киевского Варлаама Ясинского благословения собраться на том пустом месте монахам» (котрі від переляку розбіглись по лісу). З цього часу Глинська обитель була «поручена в досмотр и правление Петропавловского Глуховского монастыря игумену Мелентию Трофимовичу... ближайшего ради состояния» (по прямій лінії — 18 верст). Інокі Путивльського Печерського монастиря були обурені таким рішенням Св. Синоду і «аргументами» І. Мазепи. Вони писали: «Тут что ни слово, все ложь чистая»...

Гетьман Мазепа приділяв багато уваги монастирю Петра і Павла. До нас дійшов лист, якого наш гетьман надіслав 26 вересня 1703 р. боярину Т. М. Стрешньову. В ньому йдеться про млин, який було побудовано неподалік монастиря на річці Клевені, по фарватеру якої проходив державний кордон між Україною і Росією. Згідно з угодою, млин будували в рівних долях інокі і путивльський поміщик Микита Малий. Але останній, росіянин Малий, привласнив його. Більше того, поміщик Малий облудним шляхом одержав від государя майнову грамоту на цей млин. У листі йдеться: «Обители Петропавловской Глуховской игумен Мелентий просил меня о листовное до вашей вельможности ходотайство в такой обиде». І Гетьман в листі просив боярина переглянути цю справу. Після чого монастир одержав свою майнову частку.

...Усі культові споруди, які були на території Петропавлівського монастиря, знищені у 20—30-х рр. 20 століття. При цьому собор зруйновано «до основанья», а інші були розібрані до першого ярусу. Зруйновані, зокрема, дві надбрамні церкви — Михайлівську і Преображенську, а Михайлівську браму залишено. Дві її зовнішні металеві ступки діють і сьогодні, нагадуючи про минулі століття. В їх металевому скріпі можна почути гомін минулих віків, неспокій наших працьовитих й талановитих предків.

У наш буревійний час на Чернечій горі залишилось шість споруд, кожній з яких — за 200 років.

І — замість післямови. У наші пожовтневі, повоєнні та «незалежні» дні Петропавлівський історико-архітектурний комплекс переобладнано в заклад особливого призначення, який зветься Будищанський психоневрологічний інтернат. Тут знайшли притулок 138 хворих. Нині керує інтернатом директор Л. О. Ковальова. Підопічних обслуговують 48 санітарок, 8 медсестер, багато технічних працівників. У господарстві цього не зовсім релігійного закладу працюють по найму водії, теслярі, прачки, цирюльники.

За Будищанським інтернатом закріплено 56 гектарів земельних угідь, в тому числі 41 га ріллі. Разом з прაცездатними підопічними

службовці цього закладу вирощують необхідну для харчування хворих городину і сорго, з якого в'яжуть віники.

Глухівсько-Петропавлівський монастир — визначна пам'ятка минулщини, згусток історії, культури, архітектури. І все те матеріальне, що залишилось на монастирському згарищі від дивного, найдовершенішого архітектурного ансамблю доби українського бароко, фахівці називають «ланцюжком діамантів» в золотому кільці Сіверянського краю, до якого входить і наш Глухівський Державний історико-культурний заповідник, діяльність якого затверджено 1998 року Кабінетом Міністрів України. З цього питання існує дві урядові постанови.

Джерела та література:

1. Белашов В. Глухів — столиця гетьманської Лівобережної України. Глухів, 1996. — С. 76 — 78.
2. Кудрицький А. Енциклопедичний довідник. Розділ: «Чернігівщина». Видав. «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана. — Київ, 1990.
3. Українська літературна Енциклопедія (УЛЕ). — Томи 1, 2, 3. Видав. «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана — Київ, 1995.
4. Семенов В. П. Малороссия. Петропавловский монастырь. — С.-Петербург, 1903. — С. 334 — 335.
5. Лист гетьмана І. Мазеви до боярина Т. М. Стрешньова // Сіверянський літопис. — № 4. 1997. — С. 148 — 149.
6. Турик С. Село Будищи Глуховского района (Историческая справка). — Путивль, 1990. — С. 3 — 12.
7. Цапенко М. По равнинам Десны и Сейма. — М., 1970. — С. 60 — 62.

